

İSLAM'IN EKONOMİK YAPISINDA İNSAN MODELİ: HOMO ECONOMICUS İLE KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

HUMAN MODEL IN ISLAM'S ECONOMIC STRUCTURE: A COMPARATIVE EVALUATION WITH HOMO ECONOMICUS

Dr. İsmail EREN¹

ÖZET

İnsan bütün sosyal bilimlerin temel çalışma konularından birisidir. Sosyal bir bilim olarak kabul edilen iktisatta da insanın nasıl ele alındığı önemlidir. Çünkü teorileri ve politikaları bu yaklaşımlar belirlemektedir. İktisatta insan genel kabul görmüş bir yaklaşım olan homo economicus olarak ele alınmaktadır. Fakat bu yaklaşım sürekli tenkitlere maruz kalmıştır. Bu yüzden insanı farklı biçimde ele alan yaklaşımların da incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada İslam'ın insanı nasıl ele aldığı ve nasıl bir model oluşturmak istediği incelenerek, homo economicus modeliyle karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

Human is one of the basic study areas of all the social sciences. It is important that how economics which accepted as a social science deals human beings. Because theories and policies are determined by these approaches. In the economics people considered as homo economicus as a generally accepted approach. But this approach has been subject to constantly criticized. Therefore it should be examined that how different areas addressing people. In this study, by examining how Islam dealt with people and how it wants to establish a human model, and a comparative evaluation of homo economicus model will be aimed.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Homo Economicus, İslam, Din
Keywords: Human, Homo Economicus, Islam, Religion

GİRİŞ

Bütün sosyal bilimlerde olduğu gibi sosyal bir bilim olarak kabul edilen iktisatta da en temel unsurlardan birisi ve de en önemlisi insandır. Çünkü kabul edilen insan modeline göre teoriler kurulmakta, bu teorilere

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ismaileren@sdu.edu.tr

göre analizler yapılmakta ve bütün bunlar sonucunda elde edilen sonuçlara göre politika ve stratejiler izlenmektedir. Bu da göstermektedir ki insanın doğru ve yeterli biçimde ele alınmış olması büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu yapılmadığında kurulacak teoriler, bunlara göre yapılacak analizler ve izlenecek politika ve stratejiler büyük oranda eksik ve hatta yanlış olacak ve telafisi zor durumlar içerisine girilmesine neden olacaktır. Bu yüzden insanın iktisatta nasıl ele alındığı önemlidir.

Bu çalışmada da İslam'ın insanı nasıl ele aldığı, İslam'daki insan modeliyle homo economicus arasındaki farklılıkların neler olduğunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

1. İKTİSATTA İNSAN: HOMO ECONOMICUS

Bilindiği üzere iktisatta insan, genel kabul görmüş bir yaklaşım olan homo economicus olarak ele alınır. Ancak bu yaklaşımın birtakım eksiklikler içerdiği ve bu yüzden de sürekli tartışma konusu olduğu da bir gerçektir.

İktisatta insanın nasıl ele alındığına bakıldığında çok fazla bir çeşitlilikten bahsetmek olanaksızdır. Aslında tartışmaların iki ana kolda sürdürüldüğünü söylemek de mümkündür. Birincisi bütün insanları aynı özelliklere sahip unsurlar olarak kabul eden, fiziği ekonomiye uyarlamaya çalışan ve homo economicus insan tipiyle modelleşen yaklaşımdır. İkincisi ise bunun tersine insanların farklılıklarının olduğunu ve bütün insanların birbirinin aynısı olmadığını kabul eden yaklaşımdır. (Eren, 2009; Atamtürk, 2011) Ancak genel anlamda bakıldığında iktisat içerisinde genel kabul görmüş bir model niteliği kazanan ilk yaklaşımdır.

Yirminci yüzyıldan beri filozoflar ve sosyal bilimciler insan doğasının bir veya birkaç temel özellikle özetlenebileceği biçimindeki rahatlatıcı fikirden feragat etmek zorunda kalmışlardır. İnsan olmak Hobbes'un açgözlü yaratığından, Hume'un sempati ve his demetinden, Kant'ın yükümlü pratik akılcısından, Schopenhauer ve Nietzsche'in irade aracısından, Mill'in fayda hesaplayıcısından daha fazlası olmak demektir. Neoklasik iktisat Bentham'ın ve ilk dönem faydacıların hedonistik felsefelerinden türetilmiş bir değer teorisine sahiptir. Bu teorinin kahramanı olan homo economicus önceden belirlenmiş sonuçlar için uygun araçlar elde etme arayışı içerisinde, izole ve değiştirilmemiş bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte homo economicusun eksiklikleri neoklasik çerçeveye sadık bir biçimde bağlı olan kişiler tarafından da kabul edilmektedir. Bazıları saf veya maddi rasyonelliği Herbert Simon'un deyimine uygun olarak "sınırlı rasyonellikle" değiştirmişlerdir. Diğer bir kısmı da daha radikal bir biçimde Hayek'in bilgi organizasyonunda "örtük bilgi"sini kabul etmişlerdir (Ryan, 2003: 245-246) .

Ekonomideki standart birey anlayışı, bireyi tam olarak açıklayamamaktadır, bu anlayış birçok kişi tarafından soyut, bir tek kişiyi temsil eden gelişigüzel bir anlayış olarak kabul edilmektedir. Aslında bu anlayış insanın belirgin bir biçimde tanımlanabilmesi için hiçbir şey

içermemektedir. Bu anlayışa göre ekonomi sadece üretim maksimizasyonudur, bireyler de bu amacın gerçekleşebilmesi için çalışan varlıklardır (Davis, 2003). Bununla birlikte son zamanlarda ekonomi bir geçiş dönemi içerisinde ve birçok önemli değişim gerçekleşmekte, buna ilişkin araştırma programları ve soruşturma stratejileri yapılmaktadır. Bütün bu değişimin standart neoklasik iktisada bir meydan okuma olduğu ileri sürülebilir. Bu çerçevede yeni yaklaşımlar, yeni tartışmalar, yeni program ve stratejiler geliştirilme amacı içinde bulunduğu görülmektedir. Bu tartışmaların büyük çoğunluğunun da rasyonellik teorisine ve bireylerin atomisitesine yönelik olduğu görülebilir. Bu çerçevede ortaya çıkan yeni araştırma alanları oyun teorisi, davranışsal iktisat, deneysel iktisat, evrimsel iktisat, nöroekonomi, karmaşık uyarlayıcı sistemler teorisi ve yetenek yaklaşımıdır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısında iktisadın insanı bir birey olarak merkeze yerleştirmesinin yeni bir bakış açısıyla yorumlandığı söylenebilir. Son zamanlarda daha da dikkat edilmeye başlandığı üzere insan bir birey olarak önemlidir veya önemli saymalıdır, göz önünde bulundurulması gerekir ve birtakım içsel ahlaki değerlere sahiptir (Davis, 2011:1-3).

Bu insan tipi hemen hemen bütün iktisadi okulların üzerinde düşünce birliği yaptıkları bir model görünümündedir. Çünkü iktisadi faaliyetlerin temelinde insanda var olan bencillik, çıkar düşüncesi, faydacılık gibi özelliklerin yer aldığı kabul edilmektedir. Bu görüş Adam Smith'ten sonra ciddi eleştirilere maruz kalsa da (White, 2003: 223) genel anlamda geçerliliğini korumaktadır. Bu model özellikle de Neoklasik okulun etkisiyle genel kabul görmüş bir tanım niteliği kazanmıştır.

Homo economicus kendi çıkarını düşünen, faydasını ve kârını en yüksek seviyeye çıkarmayı amaçlayan ve bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik kararlar alan bir birimdir (Eren, 2009; Mankiw, 2003: 12). Kendi çıkarı en fazla (maksimum) olunca, hiç amaçlamadığı halde toplumun da çıkarının maksimum olacağını varsayar. Toplumun çıkarının da maksimum olmasını görünmez el diye nitelendirilen prensibe bağlar (O'Connor, David E. ve Fialle, Christopher C. , 2000: 12). Bu görüşe göre kişi için iyi olan şeyler toplum için de iyidir (Dinler, 2004: 300). Yani görünmez bir el, onun faydası maksimum olunca tüm toplumun da faydasını, bir şekilde, maksimum yapar. Bu açıdan bakıldığında görünmez el toplumda faydanın bireyler arasında dağılımını sağlayan bir mekanizma görünümündedir.

Adam Smith, J. B. Say, D. Ricardo gibi klasik iktisatçıların Newton'dan etkilendiği bir gerçektir. İktisat birçok yaklaşımında olduğu gibi insan modeli yaklaşımında da, temelinde sosyal bir bilim olmayan fizikten ilham almaya çalışmaktadır. İktisat, fiziğin elinde atom gibi bir unsur bulunmasına özenerek, kendisinin elinde de atom gibi varsayabileceği bir unsur oluşturmaya çalışmıştır. Benzer yaklaşımla kâinata var olan dengeye benzer biçimde iktisatta da bozulmayan bir denge olması gerektiğini düşünerek yine fizikten esinlenmiştir. Bu sayede daha doğru analiz ve değerlendirmeler yapabileceğini kabul etmekte ve daha doğru sonuçlar elde edebileceğini "varsaymaktadır". Bu yaklaşıma ekonofizik adı da

verilmektedir (Atamtürk: 2011, Eren, 2009; Çakır, 1998). İktisadın yaptığı bu iş ise sürekli tartışma konusu olmuştur ve bu konudaki tartışmaların devam edeceği aşikârdır

Homo economicus değeri kişisel dürtü, arzu ve tercihler seviyesinde ölçmektedir. White bunun ahlaki seçimlere eşit olmadığına dikkat çekmektedir (Ryan, 2003: 249). Becker (1992: 38-39) insanların sadece bencillik ve kazanç tarafından motive edilmediklerini, davranışların çok daha zengin değer ve tercih sistemleri tarafından yönlendirildiğini kabul etmektedir. Ona göre yapılan analizler bireylerin bencil, fedakâr, sadık, kinci ya da mazoşist olsalar bile refahı tasavvur ettikleri biçimde maksimize ettiklerini varsayar. Davranışları ileri görüşlü ve tutarlıdır. Eylemlerinin belirsiz sonuçlarını tahmin etmede yapabileceklerinin en iyisini yapmaya çalıştıklarını kabul eder.

Stiglitz'e göre (2011: 591-92) kişisel çıkar (self-interest) peşinde koşmak, refahı bütün herkese ulaştırmaya yol açmamıştır, aksine *sanki görünmez bir el varmış gibi* bankalar, işçiler, vergi ödeyenler, hanehalkları ve ekonomi için çok daha geniş bir felaket getirmiştir. Bu yüzden makroekonominin yeniden düşünülmesi, modellerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu açıdan baktığımızda bireysel çıkarlarla toplumsal çıkarlar arasında bir uyumdan ziyade bir tezat olduğunu, bir paradoksun yer aldığını söylemek mümkündür (Eren, 2013: 52). Dolayısıyla ekonominin bütün alanlarını ilgilendiren unsur olan en temel yapı taşı konumundaki insana yönelik daha kapsamlı modellemeler yapılması gerekmektedir.

İktisadın temelinde yer alan insan modeline yönelik yapılan eleştiri veya eklemeler bu eleştiri veya eklemeleri yapanların Nobel ödülü almalarına sebep olmuştur. Bu da aslında göstermektedir ki bu alanda iktisatta ciddi anlamda bir eksiklik ve boşluk yer almaktadır. Bu boşluğu yamamak veya az dahi olsa gidermek önemli sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Bu yazarlardan Kahneman ve Tversky (Kahneman and Tversky 1979; Tversky and Kahneman, 1992) yaptıkları çalışmada insanların risk altında karar alırken daha rasyonel davrandıklarını (Davis, 2011: 32), dolayısıyla insanların psikolojilerinin de hesaba katılması gerektiğini ortaya koymuşlardır.

2. İNSAN DAVRANIŞLARINDA DİNİN ETKİSİ

Ancak insanlar sadece risk zamanlarında farklı karar almazlar. İnsanların farklı karar almalarına sebep olan başka unsurlar ve durumlar da vardır. Bu unsurlardan birisi de dindir. Dinin ekonomi ve ekonomik performans üzerinde etkili olduğu kabul edilmektedir (Barro ve McCleary, 2003; Iannaccone, 1998; McCleary ve Barro, 2006a; McCleary ve Barro, 2006b). Bu hem dinlerin koymuş oldukları kurallar hem de meydana getirdikleri farklı insan modellerinden kaynaklanmaktadır (Eren, 2012). Din insanların günlük yaşamlarını, psikolojik yapılarını, kültürel altyapılarını, çalışmaya karşı tutumlarını, alışkanlıklarını, tüketim, üretim ve harcama

biçimlerini kısacası insanla ilgili olan hemen her şeyi etkiler ve büyük oranda değiştirip yönlendirir. (Dodd ve Seaman, 1998: 71).

Din insanların zihniyet yapılarını değiştirerek alacakları kararları bütünüyle değiştirebilir ve farklı bir davranış kalıbı benimsemelerine yol açabilir. Smith (1776) ve Weber (1930) dinin ekonomiyi biçimlendirmede önemli bir rol üstlendiğini kabul etmektedirler. Weber'e göre insanların zihniyet yapıları farklı bir ekonomik yapı oluşmasında etkilidir (McCleary ve Barro: 51). Edmund Phelps (2007) değerler ve tutumları; kurumlar ve politikalar gibi ekonominin birer parçası olarak kabul eder ve bunlardan bazılarının ekonomiyi engelleyici bazılarının da olanak tanıyıcı olduğunu ifade eder. Bununla birlikte dinin nasıl ve neden ekonomi üzerinde etki ettiği konusuna gösterilen ilgi çok fazla değildir (Audretsch, Boente ve Tamvada, 2007: 2). Kültür ve dinin girişimciliğe dolayısıyla da ekonomiye olan etkisi sosyoloji (Weber, 1930), ekonomi (Schumpeter, 1934) ve psikoloji (McClelland, 1961) gibi alanlarda açıklanmaya çalışılmıştır (Thierry, 2012: 136).

Weber "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu" adlı çalışmasında hemen her toplumda kapitalizmin yer aldığını ancak modern kapitalizmin Protestan ahlaka sahip bir toplumda ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir (Türkdoğan, 2005: 28). Yani toplumların sahip oldukları kültür, zihniyet yapısı, dini inançları gibi müesseseler ekonomi üzerinde etkili olmaktadır ve bu etki kimi toplumları başarılı kılmaktayken kimilerini başarılı yapmamaktadır (Weber, 2005: 42-43). Benzer şekilde McClelland'a (1961) göre de Protestan iş ahlakına sahip fikir ve değerler başarı motifleri oluşturur ve zevki engelleyen bir yapı meydana getirirler. Bu da daha başarılı girişimciler oluşmasına yola açar (Arıkan, 2004: 255-257).

Dinlerin insan davranışları üzerinde etki etmek suretiyle farklı ekonomik sonuçlar elde edilmesine yol açtığı girişimcilik alanında yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Audretsch, Boente ve Tamvada, 2007, s.1; Dodd ve Seaman, 1998; Anderson vd., 2000; Morrison, 2000: 59-71; Eren, 2012: 49-68). Audretsch farklı dinlerin girişimde bulunma konusunda farklı etkilere sahip olduğunu, bu sayede de farklı toplumlarda farklı ekonomik çıktı ve durumlar elde edildiğini belirtmektedir.

Weber'e göre iktisadi gelişmenin anlaşılabilmesi için önce iktisat zihniyetinin belirlenmesi gerekir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere hukuk ve üretim tekniklerini almalarına rağmen, Batıda gerçekleştiği gibi Modern Kapitalizm gerçekleşmiyorsa; bu o ülkelerdeki insan zihniyetinin, iktisat ahlakının farklılığından ileri gelmektedir (Torun, 2003: 9-10). Weber'e göre iktisat ahlakını belirleyen sadece din değildir. İktisat ahlakı ekonomik, coğrafi ve tarihi olgulara büyük oranda bağlı olmak suretiyle kendine özgün bir yapıya sahiptir (Ülgener, 1981: 27-28).

3. İSLAM'DA İNSAN

İslam'da ele alınan insan modeli günümüz iktisat literatüründe geçerli kabul edilen ve bütün analiz ve değerlendirmelerin bu insan modeli üzerine yapıldığı modelden çok farklıdır. İslam insanı çok geniş bir çerçevede ele alır. İnsan birçok önemli ve karmaşık özelliği barındırır, bir bakıma kâinatın küçük bir modelidir (Nursi, 2006: 98). Onu sadece birkaç özelliğiyle ele almak eksik olacaktır. Maddi yanları olduğu kadar manevi yanları da vardır. Ve belki de manevi yanları onun yaşayışı ve huzuru için daha da önemli kabul edilmektedir. Bunun yanında İslam'da insan ahlaki değerlere de sahiptir ve bu değerler onun ekonomik kararlarında etkin rol oynar. Sadece kendini düşünmez bütün toplumun çıkarını ve huzurunu düşünür. Bencil değil diğergamdır. Hatta bazen diğerlerini kendisinden daha çok düşünür, onları kendisinden önce ele alır (Kur'an, Haşr, 59/9).

İslam'da insanın tüketimini, harcamasını, üretimini, tasarruf etmesini düzenleyen ve sınırlayan kurallar vardır ve o bunlara göre hareket eder. Bunun yanında topluma karşı olduğu gibi çevreye karşı da duyarlı ve saygılıdır. Üretim tüketim faaliyetlerinde kaynakların durumunu ve çevreye verilen zararı göz önünde bulundurur. Çünkü İslam'a göre insanın dünyaya gönderilme amaçlarından birisi dünyanın imar edilmesidir (Kur'an, Hud, 11/61), dünyanın harap edilmesi, yaşanmaz bir yer haline getirilmesi değildir (Görmez, 2011).

İslam'daki insanın homo economicus gibi hareket etmemesi gerektiğini ifade eden Zaim, İslam'daki insanı 'homo İslamicus' olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu insan ihtiyaçlarını karşılama ve menfaatlerini maksimize etme duygularını, Allah'ın emir ve yasakları çerçevesinde makul ölçülerde düzenlemeye çalışır. Bunu yapabilmesinin İslami bilgiye sahip olması ve bunları uygulamasına bağlı olduğunu ifade eder (Zaim, 1995: 59-60).

Karakoç İslam'ın ekonomik yapısında homo economicusun geçerli olmadığını savunur. İnsanın homo economicus olarak ele alınmasını gerçeklerden uzak ve soyut bir yaklaşım olarak değerlendirir. (Karakoç, 1987: 16-17).

Tabakoğlu modern kapitalizmin burjuvazi tarafından oluşturulduğunu ve Burjuvazinin homo economicus ile modelleşmiş olduğunu ifade eder (Tabakoğlu, 2005: 5, 11, 29, 264, 268). Ona göre Burjuva tipinin hevesleri sınırsızdır (Tabakoğlu, 2008: 380). Her davranışını menfaat ve çıkarların belirlediği bir insan modeli olan bu görüşün İslam'a uygun olmadığını (Tabakoğlu: 265, 371, 395), Kapitalizmin Sanayi Devrimi döneminde bu insan tipini oluşturup idealize ettiğini ifade eder (Tabakoğlu: 346). Burjuva sınıfının değişim ve gelişimlerin lokomatifi olduğu ve modernizmin ortaya çıkmasını sağladığı kabul edilmektedir (Atamtürk, 2008: 28-29).

3.1. İslam'daki İnsan Modeliyle Homo Economicus Arasındaki Farklar

3.1.1. Dünya-Ahret Görüşü

İslam'a göre insan kısa olan dünya hayatı için değil sonsuz olan ahiret hayatı için yaratılmıştır. Dünyadaki kısa hayatı yaşamasının amacı ahirette cennete mi cehenneme mi gideceğinin belirlenmesidir, yani bir imtihandır (Kur'an, Kehf, 18/7). Ancak bu İslam'ın sadece ahirete önem verdiği anlamına gelmemektedir. İslam dünya hayatına da önem verdiği için dünyanın insanlar tarafından imar edilmesini istemektedir (Kur'an, Hud, 11/61). Bunun yanında insanların ahireti kazanmaya çalışmaları gerektiğini belirtmek yanında dünyadan da nasiplenmeleri gerektiğini belirtir. (Kur'an, Kasas, 28/77) Yani İslam insanların dünyayı tamamıyla terk edencesine bir yaşam sürmelerini doğru karşılamaz. Dünya ve ahiret arasında bir orta yol bulmaları gerektiğini belirtir. Dünya için ahireti unutup terk etmeyi doğru karşılamadığı gibi ahiret için de dünyanın unutulup terk edilmesini doğru karşılamaz. Her ikisine de hak ettikleri değer kadar önem verilmesini ister.

İşte bu noktada insan davranışlarını etkileyip değiştiren bir durumla karşılaşmış olmaktadır. Sadece dünyayı hedef almayan, dünya yanında ahireti de hesaba katarak hareket eden bir insanın davranışları, sadece dünyaya önem veren, ahireti hesaba katmayan bir insanın davranışlarından farklı olacaktır. Mesela İslam'daki insan modeli ahirette kendisine kazanç sağlayacak yollarda biri olan zekât emrini yerine getirmeye ve bu sayede ahireti için de yatırım yapmış olmaya çalışacaktır. Oysa ahireti hesaba katmayan birisi için zekât gibi bir ödeme mantıksız, anlamsız, gereksiz ve hatta yanlış gelecektir. Bu ahiret inancının insan davranışlarında nasıl bir etki sahibi olduğunun bir göstergesidir.

3.1.2. Madde ve Mana

İslam'da insan iki yönü olan bir varlıktır. Maddi, cismani bir tarafı olmasının yanında manevi, ruhani bir tarafı da vardır. İslam bu yönlerin her ikisini de bir arada ele alır, ayrı olarak değerlendirmez ve buna göre birtakım kurallar koyar. İslam insanın bu iki yanını da hesaba katan bir hayat tarzı telkin eder. Yani sadece maddeye veya sadece manaya önem verilerek diğer tarafın ihmal edilmesini doğru karşılamaz. Sürekli maddeye önem vermeyi, sadece arabanın bakımını yapmaya ve asıl etkin ve hareketli unsur olan şoförü ihmal etmeye benzetir. Şoför insanın ruhla ilgili tarafı yani canlı kısmını temsil etmekte iken, araba da insanın maddi tarafını temsil etmektedir. Arabanın istenilen biçimde kullanılıp ondan istenen verimin alınması için hem arabanın bakımının yapılması hem de şoförün ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği açıktır. Aynen bunun gibi İslam insanın maddi ve manevi taraflarının ikisini de gerekli görmekte ve sadece birine ağırlık verilmesini doğru karşılamamaktadır. Bunun için insanların sadece maddi çıkarlarını göz önünde bulundurmalarını ve manevi anlamda var olan özelliklerini bir kenara bırakarak bu yanlarını boşlamalarını doğru bulmaz. Bu yüzden İslam insanların maddi yanlarını tatmin etmeyi amaçlayan bir sistem olması yanında manevi yanlarını da tatmin etmeyi amaçlayan bir

sistem iddiasındadır.

Homoeconomicus modelinde sadece madde ele alınır. Manevi şeylerin, din, ahlak gibi kurumların bir önem ve etkisi yoktur. Çünkü bu unsurlar kişinin özgürce karar almasının önünde yer alan engeller olarak kabul edilir. Bu yaklaşıma göre kişi bunları hesaba katmadan karar almalıdır. Ancak bu sayede denge kurulacak ve devamı sağlanacaktır (Atamtürk, 2011). Burada Adam Smith'e bir eleştiri getirmek mümkündür. Çünkü Smith insanın özgür olmasını ister; din, ahlak gibi unsurların kararlarında onu engellemesini istemez. İnsana bu kadar özgürlük tanımaya çalışan Adam Smith, ona dengeyi bozabilecek kadar bir özgürlük tanımaz. Onu birtakım varsayımlarla basitleştirir, kendi istediği biçimde yönlendirebileceği bir kukla haline sokar. İnsanın başka müesseselerin kurduğu kalıplardan çıkmasını ister ama kendi kurduğu kalıba koyar. Bu Adam Smith'in düştüğü bir çelişkidir.

3.1.3. Ahlaki Değerlere Sahip Olma

İnsan davranışları üzerinde etkisi olan unsurlardan birisi de ahlaktır. Ahlakın oluşmasında kültürün, çoğu zaman da dinin büyük etkisi vardır. Aslında ahlak dinlerin koymuş olduğu bazı davranış, tutum ve inançlar sonucunda oluşan bir bütündür. Dolayısıyla din ahlak kurallarını belirlemede ve bu yolla da insan davranışlarına etki etmiş olmaktadır. İnsan davranışları üzerinde etkiye sahip olması da hiç şüphesiz ki iktisat için büyük önem taşımaktadır. Çoğu iktisatçı ahlak kurallarını insanların özgürlüğünün önünde engel olarak kabul ettiğinden bunları yok saymış ve buna göre model kurup, analizler yapmışlardır. Oysa ahlak insan davranışları üzerinde ihmal edilmeyecek derecede bir etkiye sahiptir.

İnsanların ahlaklı davranışlara sahip olması aslında birçok iktisadi işlemin daha sağlıklı yapılmasını ve iktisadi sistemin daha sağlam olmasını sağlayacaktır. Mesela, bir satıcı sattığı ürün hakkında en iyi malumata sahiptir. Alıcının satıcı kadar malumat sahibi olması çok zor hatta imkânsızdır. Böyle bir durumda satıcı bilgi gizleyerek alıcının bilgi sahibi olmasını engeller. Tarafların bilgi gizlemeleri sonucunda ise ters seçim, limon, ahlaki tehlike gibi durumlar ortaya çıkar. Alıcı ahlaki değerlere sahip olup, sattığı şey hakkındaki bilgiyi gizlediğinde karşı tarafı kandıracağına inansa ve bunun yanlış bir davranış olduğunu kabul etseydi bu şekilde olumsuz bir işlem yapılmamış olacaktı ve ekonomik işlemlerde karşılıklı güven kurulmuş olacaktı. Ama ahlaki değerlerden yoksun bir kişi elinden geldiği kadar bilgi gizleyecek ve karşı tarafı kandırmaktan kaçınmayacaktır. Çünkü o elinden geldiği kadar kâr elde etmeyi, faydasının artırmayı hedeflemektedir. Bunun önünde ahlak gibi bir engelin olmasını istemeyecektir.

Benzer şekilde borç alan kişi borcu ödemek niyetiyle almadığında veya borcu ödeyecek durumda olmadığı bir durumda, borç veren kişi borç alanın hakkında tam bir malumata sahip olmadığından kandırılmış olacaktır. Çünkü borcu alan ya ödemek istemeyecektir veya zaten ödeyebilecek durumda değildir. Oysa borcu alan kişi borcu ödemek maksadıyla alması gerektiğini veya borcu geri ödeyebilecek durumdaysa borca girmesi

gerektiğini telkin eden bir ahlaki inanca sahip olsaydı, hem yapılan işlemler ekonomi için daha sağlıklı sonuçlar doğuracak hem de güvenli ve ahlaklı bir ortam oluşturulmuş olacaktı. Kişiler ahlaki değerlere sahip olmadıklarında onların borcu ödememelerinin veya zaten ödeyecek güce sahip olmadığı halde borç almalarının önünde bir engel olmayacaktır. Bu durumda yapılacak olan muameleler de sağlıksız ve faydasız olacaktır. Hata ekonomiye büyük bir zararı da olacaktır. Aslında 2007-2008 döneminde Amerika'da ortaya çıkan ve bütün dünyayı çalkalayan finans krizinin altında da bu durum yatmaktadır.

İslam bu anlatılan durumlara çözümler getirmiştir ve bu çözümler ahlaki niteliktedir. Mesela yapılan muamelelerde aldatmak, bilgi saklamak, karşı tarafı kandırmak yasaklanmıştır (Buhari, hn. 2079: 305; Tirmizi, 74, Hadis No: 1315; Ebû Dâvûd, İcâra: 50; İbn Mâce: Ticarat: 36). Yine aynı biçimde borcu geri vermemek niyetiyle almak, ödeme gücü olduğu halde borcunu ödememek doğru değildir (İbni Mâce, h.n. 2410: 525-526; Buhari, 43/12-13, h.n. 2400: 452) Burada da görülüğü gibi İslam ekonomik işlemlerde olabilecek açıklıklara ahlaki birtakım kurallarla çözümler sunmuş olmaktadır.

Bu yüzden insanların davranışlarının ahlaki kurallar tarafından etkilenmesi önemli ve hatta gereklidir. Sadece çıkar amacıyla olan insanlardan oluşan bir sistemin düzgün işlemesi ve ayakta kalması çok zor bir ihtimaldir.

3.1.4. Bencillik-Diğergamlık

Adam Smith'e göre insanların çalışıp kazanç elde etmelerinin altında bencillikleri ve kendi çıkarlarını düşünmeleri yatmaktadır. Ona göre manavın, kasabın, fırıncının bencilliği olmasa kişisel çıkarlarını düşünerek kazanç peşinde koşmamış olurlar ve biz de yiyecek akşam yemeği bile bulamayız. Yani ona göre iktisadi faaliyetlerin altında insanların bencilliği yatar (Smith: 16).

İslam bu noktada farklı bir yaklaşıma sahiptir. İslam'a göre insanların çalışıp kazanç elde etmelerinin nedeni onlarda yer alan bencillik değildir. Bundan başka yer alan bazı özellikler bunu sağlamaktadır. Bunlardan birisi insanlarda var olan mala düşkünlük, mala olan meyildir. Yani insanlar sadece bencil olduklarından değil, mal sahibi olma, kazanç elde etme istekleri yüzünden de çalışıp kazanç elde etmek isterler.

Bir diğer özellik ise insanlara Allah tarafından verilen dünyanın imar edilme görevidir. İslam'a göre insanların dünyaya gönderilme sebeplerinden birisi dünyanın imar edilmesi ve kalkındırılmasıdır (Kur'an, Hud, 11/61). Yani insanlar çalışmalı ve dünyayı daha yaşanabilir bir yer haline getirmeli, kendi izlerini taşıyan eserler ortaya koymalıdır. Aslında mala olan meyil ve kazanç elde etme isteği dünyanın imar edilmesini sağlamak için insanda var olan bir içgüdüdür. İnsanlarda bu özellik olmasaydı insanlar çalışmak istemeyecek ve dünya da mamur edilmiş olmayacaktı. Mal ve kazanç elde etme isteği olmayan insanları çalışmaya teşvik edecek bir dürtü olması zor bir ihtimaldir.

Bir diğerk özellik insanlara yüklenen zekât emridir. İslam'a göre insanlar kazanç elde etmeli ve zekâtı vermelidirler (Buhari, h.n. 1445: 33). İslam'a göre insanlar "Ben zengin değilim bana, zekât vermek düşmez" demekten ziyade çalışıp kazanç elde etmeli ve bu ibadeti yerine getirmelidirler. Yani çalışmak onlara yüklenmiş bir görevdir. Ayrıca burada çalışmanın amacı sadece kendi çıkarları değildir. Başkalarına da bu kazançtan vermektir. Bir diğerk özellik alan el olmaktan kurtulma uyarısıdır (Tirmizi, h.n. 2343: 507-508). İslam'a göre veren el üstün ve hayırlı iken alan el alt ve bir bakıma verene göre hayırsızdır. Dolayısıyla bir Müslüman çalışmalı ve alan el durumundan kurtularak veren el durumuna geçmelidir. Bu onun için bir gerekliliktir (Buhari, Zekât, 24/30, h.n. 1445; Tirmizi, h.n. 2343).

Yani İslam'a göre iktisadi faaliyetlerin temelinde bu özellikler vardır ve bunlar yeterlidir. İnsanlarda var olan bencillik, cimrilik gibi özellikleri körüklemeye gerek yoktur. İnsanları harekete geçiren sadece bencillik değil mala olan meyilleri ve kazanç elde etme istekleridir. Bu özellikler insanlarda yaratılıştan vardır. Sonradan kazanılması gerekmez. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki İslam'a göre kazanmak insan yaşamının amacı değildir. Weber kazanmayı maddi yaşam gereksinimlerini karşılayacak bir araç olarak değil insan yaşamının amacı olarak görür, (Weber, 2005: 43-44). Weber'in yaklaşımı materyalist bir yaklaşımdır, her şeyde maddi bir çıkar ve fayda amacı taşınmasını ifade eder. Hatta bu çerçevede ahlaki da önemli kabul eder. Ona göre ahlak yararlıdır çünkü insanlara dakiklik, çalışkanlık, ölçülülük ve kredi sağlar (Weber, 2005: 43). Burada da görüldüğü gibi Weber ahlaka, daha çok maddi anlamda faydaları olduğundan olumlu bakmaktadır. İslam bu noktada da ayrılır. Çünkü İslam ahlaka sadece maddi yararları yüzünden değer vermez. İslam insanı madde ve mana olarak bir bütün olarak kabul ettiğinden hem maddi hem de manevi açıdan ahlaki değerli ve önemli kabul eder.

İslam insanların bencil değil diğergam olmalarını ister. Hatta yeri geldiğinde başkalarını kendilerinden önce düşünebileceklerini belirtir (Kur'an, Haşr, 59/9). Ayrıca İslam'a göre insanlar kendileri için istedikleri şeyleri başkaları için de istemelidir, (Buhârî, 7/13; Müslim, 71-72; Tirmizî, 59; Nesâî, 19, 33; İbn Mâce, 9) yani bencil olmamalıdır. Bu yüzden İslam'daki insan modelinde kişinin sadece kendisinin refah içerisinde yaşaması onu mutlu ve huzurlu etmeye yetmeyecektir. Yani genel anlamda bireyin refah ve saadeti tüm toplumun refah ve saadetiyle sıkı ilişki içerisinde. Çünkü İslam'a göre toplum içerisindeki insanlar bir vücudun uzuvları gibidir (Buhari, Edep, 27; Müslim, Birr -İyilik- 66). Bir uzuvda olan bir rahatsızlığın bütün vücudu etkilemesi gibi refah ve saadet içinde olmayan kişilerin varlığı diğerk insanları da etkileyecek ve onların mutlu olmalarını engelleyecektir. Böyle bir vaziyette iyi durumda olan insanlar kötü durumda olan kişinin yardımına koşacak ve onun da iyi bir duruma gelmesi için çaba göstereceklerdir. Çünkü İslam'a göre komşusu aç iken tok yatan bir kişinin Müslüman olamama tehlikesi vardır (Hâkim, 1990: 2/15). Hadiste değinilen açlık meselesi çok geniş bir manada ele alınıp bütün ihtiyaçları kapsayacak biçimde de düşünülebilir. Yani kişi kötü durumda olan birisine yardımda bulunmalı ve onun durumunun da iyileşmesini sağlamalıdır. Bu da bencil

değil diğergam olan bir insan modelinin oluşması anlamına gelmektedir.

İnsanların bencil olmasını önemli kabul eden iktisatçılara bu noktada bir eleştiri yapılabilir. İktisatçılara göre insan bencil olmalıdır ki kendi faydasını artıracak işler yapsın, kazanç elde etsin, elde ettiği bu kazançlar da görünmez el vasıtasıyla diğer insanlara fayda sağlasın. Böyle bir insan doğrudan başkalarını düşünmemektedir, görünmez elin bir şekilde diğer insanlara fayda sağlayacağını kabul etmektedir. İnsanı bu şekilde modelleyen iktisatçılar piyasada alıcı ve satıcı arasında bilgi alış-verişini masrafsız (<http://economics.about.com>) ve karşılıksız (Paya, 2001: 291) olarak yapan gönüllü bir aracının olacağını ve diğer insanların iyiliği için fedakârca işler yapacağını varsaymaktadır. Peki, bu insanın bencilliği neden elinden alınmaktadır. O da bencil davranmalı ve kendi faydasını artırmanın yollarına bakmalı, başkalarının faydasının görünmez el sayesinde artırılmış olacağını kabul etmeliydi. Bu şekildeki bir varsayım hem kurulmuş olan iktisat sisteminde büyük bir açığın olduğunu göstermekte hem de iktisatçıların düştüğü çelişkiyi ortaya koymaktadır. Başta insan eksik modellendiğinden Walrasçı müzayedeci, ahlaki tehlike, ters seçim gibi varsayımlarla bu açıklar yamanmak zorunda kalınmaktadır.

3.1.5. Cimrilik-Cömertlik

İslam insanların cimri değil cömert olmalarını ister, cimriliği kötü cömertliği ise iyi ve erdemli bir özellik olarak ele alır. Cömert olanların Allah'a, insanlara, cennete yakın cehennemden uzak olacağını; cimri olanların ise cehenneme yakın, Allah'a, insanlara ve cennete uzak olacağını belirtir (Tirmizi, 2007: 315). Zekât emrine baktığımız zaman aslında İslam'da cömert olmanın emredildiği ortaya çıkmaktadır. İslam düşüncesine göre sosyal hayatta gerçek huzur cömertlik hissiyle gerçekleşebilir. (Müslim, h.n. 2578).

İslam'a göre zekât İslam'ın köprüsüdür (Suyûtî: 840). Buradaki köprüden kasıt dünya ahiret arası bir köprü olabileceği gibi zenginle fakir arasında bir köprü de olabilir. Çünkü İslam'a göre zekât zenginden alınır, fakire verilir (Tirmizi, Zekât, h.n. 625). Cimrilik aslında bencilliğin bir göstergesi de olmaktadır. Bencil olan birisinin başkalarını düşünerek cömert olması ve onlara birtakım yollarla fayda sağlaması çok zordur.

3.1.6. Tüketim ve Üretim

İslam'ın ihtiyaçlara ve tüketime farklı bir bakış açısı olduğundan insanların da bu konularda farklı davranmaları, bu yüzden de farklı bir insan modeli oluşması söz konusu olmaktadır. İslam da günümüzdeki iktisat literatüründe olduğu gibi ihtiyaçları sınırsız kabul eder. Hatta daha da ileri giderek insan ihtiyaçlarının hayaller kadar geniş olduğunu, insanın sahip olmadığı her şeyin aslında onun bir ihtiyacı olarak kabul edilebileceğini ifade eder (Nursi, 2006: 279). Ama bu şekilde bir yaklaşımı yani elinde olmayan her şeyi ihtiyaç olarak görüp, sınırsız bir tüketim arayışı içinde olmayı doğru bulmaz. İslam insanın ancak ihtiyacı kadar tüketim yapmasını ister, bundan fazla tüketim yaparsa israfı kaçmış olacağını belirtir. (Kur'an, Taha, 20/81; Araf, 7/26) Yani tüketim açısından baktığımızda İslam'ın tüketime bir sınır

getirdiği görülmektedir.

Marjinal yaklaşıma göre insan ihtiyacı olan bir şeyden tükettikçe bundan marjinal bir fayda elde eder. Bu marjinal faydanın sıfır olduğu noktaya kadar da tüketmeye devam eder. Ancak İslam bu kadar tüketim yapılmasını doğru bulmaz. Marjinal fayda sıfır olmadan önce tüketimin kesilmesi gerektiğini belirtir. Yani İslam'da insanın istediği kadar tüketim yapmasının önünde konulmuş olan sınırlar vardır. (İbni Mâce, h.n. 3352). Yani insan marjinal faydası var diye tüketmeye devam edemez. Homo economicus tüketim konusunda bir sınırla karşılaşmaz. Bütçesi elverdiği müddetçe ve tüketmenin kendisine fayda sağladığına inandığı sürece tüketmeye devam eder.

Tüketime konulan sınır aynı zamanda üretime de bir sınır konulması anlamına gelmektedir. Bu da kaynakların daha az ve daha yavaş tükenmesi anlamına gelecektir. Ayrıca Kur'an insanlara sunulan imkânların yani bir bakıma kaynakların belirli bir ölçüye göre sunulduğunu ifade etmektedir (Kur'an, Hicr, 15/21). İslam'daki insan bunların sınırsız olmadığını bileceğinden kaynakları daha verimli kullanacak, bu kaynakların yok edilmesine kullanılıp tüketilmesinin yanlış olduğunu bilecek ve ona göre hareket edecektir.

3.1.7. Rasyonellik

Rasyonel insanın, yaptığı işlerin, aldığı kararların dolaylı ve doğrudan kendisine hem yakın hem de uzak vadede olacak olumlu veya olumsuz etkilerini de hesaba katması gerekir. Mesela, üretim yaparken, çevreye verdiği zararın bir biçimde kendisini de olumsuz etkileyeceğini düşünebilmeli, aslında bu zararın doğrudan kendisine verdiği bir zarar olduğunu görebilmelidir. Oysa iktisat literatüründe anlatılan insan bu derece rasyonel değildir, sadece kendi anlık çıkarımı düşünür, gelecekte kendisini olumsuz biçimde etkileyecek olan ve kendisinin ürünü olan etkileri göremez. Bu yüzden tam olarak rasyonel değildir, kısır görüşlüdür.

İslam'daki insan modelinde kişi en uzun vade olan ahireti hesaba katarak karar almaktadır. Bunun yanında çevreye, diğer insanlara olan etkileri de hesap eder. Bu yüzden tam anlamıyla rasyonel davrandığını söylemek mümkündür. Bu duruma mutlak rasyonellik denilebilir. Tabii ki bu İslam düşüncesine sahip olan bireyler için geçerlidir. Çünkü ahirete inanmayan birisi için bu söylenenler bir anlam ifade etmeyecektir (Eren, 2013: 58).

3.1.8 İnsanın Daha Kapsamlı Ele Alınmasının Gerekliliği

İnsan çok kapsamlı bir varlık olduğundan mümkün olduğunca kapsamlı bir biçimde ele alınmalı ve sahip olduğu özellikleri 'matematiksel formüllemeler yapabilmek' veya 'teori kurabilmek' gibi amaçlarla ihmal edilmemelidir (Davranışlarında etkisi olan unsurların hesaba katılması gerekir, ancak kabul etmek gerekir ki bütün özelliklerinin analizlere dâhil edilmesi de imkânsızdır).

Mevlana'nın anlattığı fil hikâyesi aslında bu durumu anlatmak için güzel bir misaldir. Hikâyede fil karanlık bir ahırda tutulmaktadır. İçeriye

giren kişilerin içerideki fili el yordamıyla tanıyıp anlatmaları istenmiştir. Fil büyük bir varlık olduğundan kimisi bacağını incelediği için “Fil bir sütun gibi bir şeydir” demiştir. Bir diğeri filin hortumunu incelediği için “Fil büyük bir oluk gibi bir şeydir” demiştir. Kulaklarına elini süren bir diğeri ise “Fil yelpaze gibi bir şeydir” demiştir. Bir başkası ise kuyruğunu incelediğinden “Fil kamçı gibi bir şeydir” demiştir. Dolayısıyla her bir insan filin belirli bir yerini bildiği ve tanıdığı için fili sadece kendi penceresinden değerlendirmek suretiyle “fil sütundur, fil oluktur, fil yelpazedir, fil kamçıdır” şeklinde nitelendirmelerde bulunmuşlardır. Yani fili kendi düşüncelerine göre tarif etmeye çalışmışlardır (Keskin, 2009: 108). Bu ise büyük bir yanıltır. Bu kişiler filin bazı özelliklerini ifade etmişlerse de filin bütünü ele almadığına yaptıkları tarifler yetersiz kalmıştır ve sonuçta fil hakkında yanlış fikir sahibi olmalarına yol açmıştır. Fil sadece sütun olmadığı gibi sadece oluk, sadece kamçı veya sadece yelpaze değildir. Bunlar filin bazı kısımlarını doğru olarak ifade etmektedir fakat yeterli değildir. Fil bütün bunlara sahip olmakla beraber, hepsinden daha büyük ve daha kapsamlı bir varlıktır. Bu yüzden bu kişilerin yaptıkları tanımlamalar filin bazı kısımlarını az da olsa tarif etmekte fakat yeterli olmamaktadır (Eren, 2013: 59).

Burada olduğu gibi büyük ve karmaşık bir varlık olan insanı bütünüyle ele almayı sadece birkaç özelliğini göz önünde bulundurmak suretiyle değerlendirmek yanlış sonuçlara varmamıza yol açacaktır. Mesela filin kamçı olduğunu ifade eden kişinin nitelemesine göre karar alan birisi filin gerçek mahiyetine nazaran çok büyük oranda farklı bir karar almış olacaktır. Çünkü fil bir kamçı değildir. Yani iktisat içerisinde hâkim insan modeli olan homo economicus, insanın bütün özellikleri göz önünde bulundurulduğunda çok yetersizdir ve yanlış sonuçlar ve değerlendirmeler yapmamıza yol açacak niteliktedir. Bunun için insanı maddi-manevi sahip olduğu bütün özellikleriyle ele almak ve bu şekilde değerlendirip analiz etmek gerekir. İnsanın ahlaki yönünü ele almayan iktisadi literatürün ahlaki tehlikeden bahsediyor olması ise kendisiyle çeliştiğini göstermektedir. Ahlak üzerine kurulmamış bir yapıda ahlaki tehlikeden bahsetmek tutarsızlıktır (Eren, 2013: 59-60).

Aslında krizlerin sebebini insanın eksik bir biçimde ele alınmasında aramak gerekir. Bir yapı taşına uygun olarak yapılabilecek yapılar bellidir. Mesela ağaç kullanılarak yapılabilecek bir bina farklı, çelik kullanılarak yapılabilecek olan farklı, beton kullanılarak yapılabilecek olan bina farklıdır. Bu yüzden ağaç, çelik, beton gibi malzemelerin farklı özelliklerinin olduğunu kabul ederek buna göre binalar yapılması daha doğru olacak ve yapılan binanın yıkılmaması ve kendisinden beklenen işlevi görmesi sağlanmış olacaktır.

Aynen bunun gibi insanları farklı kılan din, kültür, eğitim, coğrafya, vb. unsurlar vardır ve bunlar insanlarda göz ardı edilmemesi gereken önemli farklılıklar ortaya çıkarır. Müslüman olan bir toplumda kurulabilecek bir sistemi Budist bir toplumda veya başka bir dine mensup herhangi bir toplumda da kurmaya çalışmak büyük bir hata olur ve bu sistemin eninde sonunda çökeceği açıktır. Bu yüzden toplumlarda var olan farklılıkları idrak

ederek bu farklılıklara göre sistemler kurmak gerekir. Bütün insanlarda sadece cimrilik ve bencillik olduğu kabul edilerek bütün dünyada aynı sistemin kurulmaya çalışılması, aralıklarla ortaya çıkan ve bütün dünyayı çalkantıya sürükleyen çöküntülerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 1929, 2007-2008 yıllarında yaşanan krizler gibi büyük krizler aslında buradan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden insanlardaki farklılıklar iyi analiz edilmeli, bu farklılıklara göre her toplumun yapısına uygun sistemler inşa edilmelidir.

Tablo 1: Homo Economicus ile İslam'daki İnsan Modelinin Karşılaştırılması

	Homo Economicus	İslam'da İnsan Modeli
Dünya-Ahret Görüşü	Sadece dünyadaki hayatı dikkate alır, ahireti hesaba katmaz	Ahireti hesaba katarak yaşar
Madde-Mana	Maddiyata önem verir	Maddiyat kadar maneviyata da önem verir.
Ahlaki Değerler	Ahlaki ve manevi değerleri yok	Ahlaki ve manevi değerlere sahip
Bencillik/Diğergamlık	Bencil	Bencil ve Diğergam
Menfaat Görüşü	Refahı kendi durumuna göre ele alan	Refahı toplumun tümündeki duruma göre ele alan
Topluma Bakış Açısı/Sosyal Sorumluluk	Kararlarının topluma etkisini göz önünde bulundurmaz.	Kararlarının topluma olan etkilerini dikkate alır. Sosyal sorumluluğa sahiptir.
Harcama	Sınırsız harcama yapabilir	Aşırıya kaçmayacak biçimde harcama yapar, saçıp-savurmaz. Ama cimri de değildir.
Cimrilik/Cömertlik	Cimri	Cömert
Tüketim	Sınırsız tüketme eğilimindedir	İhtiyacı kadar tüketir
Üretim	Kâr sağladığı sürece her alanda üretim yapar	Dinin yasakladığı alanlarda üretim yapmaz.
Çevreye Karşı Tutum	Üretim ve tüketime yönelik aldığı kararların çevreye olan etkilerini dikkate almaz.	Çevreye zarar vermeyecek biçimde üretip ve tüketmeye çalışır.
Güven	İşlemlerinde güven unsuruna göre hareket etmeyen, güvenmeyen ve güven vermeyen	Yaptığı işlemlerde güven unsuruna göre hareket eden, güven beklediği gibi güven de sağlayan
Rasyonellik	Akılcı rasyonelliğe sahip (sadece bu dünyayı hesaba katar, olayları sığ bir bakış açısıyla değerlendirir, faaliyetlerinin dış dünyaya olan etkisini hesap etmez)	Mutlak rasyonelliğe sahip (bu dünya yanında ahireti de göz önünde bulundurur, olayları kapsamlı bir biçimde değerlendirir, faaliyetlerinin kendi dışındaki dünyaya olan etkilerini de hesaba katar)

Kaynak: Eren, 2013:63'te yer alan tablodan yararlanılarak türetilmiştir.

4. SONUÇ

İnsan çok kapsamlı bir varlık olması dolayısıyla çok farklı ve önemli özelliklere sahiptir. Bu kadar kapsamlı bir varlığın sadece birkaç özellik ile ele alınarak bunlara göre analizler yapılması, teoriler kurulması büyük bir eksiklik olacaktır ve kurulan teorilerin, yapılan analizlerin büyük oranda yanlış sonuçlar vermesine yol açacaktır. Bu yüzden insanların özellikleri, karar almalarında etkisi olan unsurlar dikkate alınarak teori ve analiz yapılması daha sağlıklı olacaktır.

İnsanların farklı kararlar almalarına neden olan din, sosyolojik durum, coğrafik durum, psikolojik durum, ahlaki durum gibi unsurların da ele alınması ve bunlara göre analizler yapılması gereklidir. Çünkü bu unsurlar insanların davranışlarını etkileyip değiştirmek suretiyle farklı bir ekonomik yapı oluşmasında etkili olmaktadır.

Yapılan çalışma sonucunda İslam dininin insanların davranışlarını büyük oranda değiştirdiği ve iktisatta genel kabul görmüş model olan homo economicustan farklı bir insan modeli meydana getirdiği görülmüştür. Çünkü İslam insanlarda var olan cimrilik-cömertlik, bencillik-diğergamlık, madde-mana, ahiret görüşü, rasyonellik, tüketim-üretim anlayışı gibi özellikleri değiştirmekte ve farklı bir insan modeli oluşmasına yol açmaktadır. Bu da göstermektedir ki dinler farklı insan modelleri kurmakta ve farklı ekonomik durum ve yapılar meydana getirmektedir. Yapılacak analizlerde, kurulacak teorilerde ve izlenecek politikalarda bunların dikkate alınması gereklidir. Bu sayede daha sağlıklı ekonomik yapılar kurulması olanağı elde edilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

1. ANDERSON, A. R., Drakopoulou-Dodd, S. and Scott, M.G. (2000), "Religion As An Environmental Influence On Enterprise Culture", International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research, Vol. 6 No. 1, s. 5-20.
2. ARIKAN, Semra (2004), Girişimcilik: Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular, Genişletilmiş 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
3. ATAMTÜRK, Burak (2008), Toplumlar ve Dönüşüm, Fakülte Dergisi, Temmuz-Ağustos, Sayı 2.
4. ATAMTÜRK, Burak (2011), Klasikler ve Adam Smith <http://www.ekodialog.com/Makaleler/adam-smith-klasikler.html>
5. AUDRETSCH, David B., Werner Boente, Jagannadha Pawan Tamvada (2007), "Religion and Entrepreneurship", Jena Economic Research Papers, 2007-075,26.11.2011, <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/25667/1/559546769.PDF>.
6. BARRO, Robert ve Rachel M McCleary (2003), "Religion and Economic Growth Across Countries", American Sociological Review,

Vol: 68, No: 5.

7. BECKER, Gary S. (1992), The Economic Way Of Looking At Life, Nobel Lecture.
8. BUHARİ (2009), Sahih-i Buhari, Karınca ve Polen Yayınları, İstanbul.
9. BURGER-HELMCHEN, Thierry (Editör) (2012). Entrepreneurship – Born, Made and Educated, Croatia.
10. ÇAKIR, Necip (1998), Physics and Economics, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara.
11. DAVIS, John B. (2003), The Theory of the Individual in Economics: Identity and Value, London: Routledge.
12. DAVIS, John B. (2011), Individuals and Identity in Economics, Cambridge University Press, New York.
13. DİNLER, Zeynel (2004). İktisada Giriş, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
14. DODD, Sarah Drakopolu ve Paul Timothy Seaman (1998). “Religion and Enterprise: An Introductory Exploritaion”, Entrepreneurship: Theory and Practice, Vol. 23.
15. EREN, Ercan (2012), <http://kisi.deu.edu.tr/selim.sanlisoy/yeni%20iktisatta%20Ortak%20noktalar.pdf>
16. EREN, İsmail (2012), “Girişimcilik ve Din: Temel Kaynakları Çerçevesinde İslam'ın Girişimciliğe Bakışına Yönelik Bir Değerlendirme”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, Haziran 2012, 49-68. <http://girisim.comu.edu.tr/dergi/sonsayi/girisim71.pdf>
17. _____, İsmail (2013), Din-Ekonomi İlişkisi: İslam'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı İçerisinde İnfak Kurumunun Oluşum Sürecinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.
18. GÖRMEZ, Mehmet (2012), http://www.diyaret.gov.tr/turkish/haber/arafat_vakfe_duasi.pdf
19. HÂKİM, Ebu Abdillah (1990), El-Müstedrek ale's-Sahihayn, 2/15, Daru'l-kütübi'l-ilmiiye, Beyrut.
20. <http://economics.about.com/od/economicsglossary/g/walrasiana.htm>. T. 16.03.2012.
21. IANNACCONE, Laurence R. (September 1998), “Introduction of Economics of Religion”, Journal of Economic Literature, Vol XXXVI.
22. İBN MACE, (1983), Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi, Kahraman Yayınları.
23. KAHNEMAN, Daniel and Amos Tversky (1979), Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk, Econometrica 47: 263-91.
24. KARAKOÇ, Sezai (1987), İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü,

- Diriliş Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.
25. KESKİN, İrfan (2009), Mesnevi: İbretlik Hikâyeler ve Öğütler, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
 26. Kur'an-ı Kerim, kuranmeali.org sitesindeki meallerden yararlanılmıştır.
 27. MANKIW, N. Gregory (2003), Macroeconomics, Fifth Edition, Worth Publishers, New York.
 28. MCCELLAND, David C. (1961), The Achieving Society, D. Van Nostrand Company, Inc., Princeton, New Jersey, USA.
 29. MCCLEARY, Rachel M. ve Robert Barro (2006a), "Religion and Economy", Journal of Economic Perspectives, Vol: 20, Num: 2.
 30. _____ ve Robert Barro (2006b), "Religion and Political Economy in an International Panel", Journal for the Scientific Study of Religion, 45 (2).
 31. MORRISON, A. (2000), "Entrepreneurship: What Triggers It?", International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research, Vol. 6, pp. 59-71.
 32. MÜSLİM, (Tarihsiz), Salih-i Müslim Tercüme ve Şerhi (Çev:A. Davudoğlu).
 33. NESAI. (2005), Sünen-i Nesai ve Tercümesi, Konya Kitapçılık, İstanbul.
 34. NURSİ, Bediüzzaman Said (2006), Risale-i Nûr Külliyyatı'ndan İman ve Küfür Muvazeneleri, Şahdamar Yayınları, İstanbul.
 35. O'CONNOR, David E. ve Fialle, Christopher C. (2000), Basic Economic Principles: A Guide for Students, Greenwood Press, Connecticut.
 36. PAYA, Merih (2001), Makro İktisat, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
 37. PHELPS, Edmund (2007), "It's All About Attitude", Newsweek International Edition, 30 April, 2007,29.03.2012, <http://www.columbia.edu/~esp2/Newsweek%20It's%20All%20About%20Attitude.pdf>.
 38. RYAN, Frank X. (2003), Values as Consequences of Transaction: Commentary on Reconciling Homo Economicus and John Dewey's Ethics, Journal of Economic Methodology, 10:2, UK, pp. 245-257.
 39. SCHUMPETER, J. A. (1934), The Theory of Economic Development, Transaction Publishers, London, 1996.
 40. SMITH, Adam (1776), An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, London: Methuen and Co., Ltd., ed. Edwin Cannan, Fifth edition, 1904, 29.03.2012. <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html>.
 41. STIGLITZ, Joseph E. (2011), Journal of the European Economic

- Association, August, 9(4):591–645.
42. SUYÛTÎ, Camiu's-Sağir ve Tercümesi (Çev: Münire Aydın), Aydın Yayınları.
 43. Tabakoğlu, Ahmet (2005), İslam İktisadı, Toplu Makaleler 1-2, Kitabevi, İstanbul.
 44. _____, Ahmet (2008), İslam İktisadına Giriş, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
 45. TİRMİZİ, (2007), Sünen-i Tirmizi Tercemesi, Hazırlayan: Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, İstanbul.
 46. TORUN, İshak (2003), Max Weber'de İktisadi Gelişme Düşüncesi, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul.
 47. TÜRKDOĞAN, Orhan (2005), İslam Değerler Sistemi ve Max Weber, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
 48. TVERSKY, Amos and Daniel Kahneman (1992), Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty, Journal of Risk and Uncertainty 5 (4): 297-323.
 49. ÜLGENER, Sabri F. (1981), Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din, Der Yayınları, İstanbul.
 50. WEBER, Max (2005), Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus), (Çev: Zeynep Gürata), Ayraç Yayınevi, Ankara.
 51. WHITE, Mark D. (2003), Reconciling Homo Economicus and John Dewey's Ethics, Journal of Economic Methodolgy, 10(2) 223-243.
 52. ZAİM, Sabahattin (1995), İslam-İnsan-Ekonomi, Yeni Asya Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.